

Na okraj české reformace

LIBOR PAVERA

*Akademia Techniczno-Humanistyczna w Bielsku-Bialej, ul. Willowa 2,
PL – 43-309 Bielsko-Biala, l.pavera@seznam.cz*

1.01 Izvirni znanstveni članek – 1.01 Original Scientific Article

Avtor v članku razmišlja o češki reformaciji, o njenih začetkih in sprejemanju reformacijskega gibanja v češkem okolju (v zvezi s spremembo načinov razmišljanja, v povezavi s spremembami v šolstvu, umetnosti, kulturi ipd.). Češko zgodovino opazuje iz ptičje perspektive v smeri k sodobnosti in razkriva, kako izrazilo sled je češki tip reformacije pustil v češki zgodovini. Češko reformacijo spremlja vse od dobe Karla IV. in prizadevanj tega češkega kralja in rimskega cesarja za drugačno cerkev pa do 20. stoletja, ko se je spor glede dveh smeri religioznega čutenja v čeških deželah prenesel v dialog med T. G. Masarykom in J. Pekářem ter njunimi učenci in nasledniki; t. i. spor o smislu češke zgodovine ostaja nikoli dokončana medgeneracijska diskusija in je lahko eden od odgovorov na določeno vrsto odnosa češkega državljana do vere, religije in verskega čutenja. Avtor ugotavlja, da reformacija niti v Evropi niti v deželi »češke krone« nikoli ni bila enotna.

The author of the text addresses the Czech Reformation, he reflects on the beginnings of the reform movement in the Czech environment (referring to the change of mindset concerning changes in education, art, culture, etc.). From a bird's eye view, the author looks at Czech history in its shift to modernity and reveals the significant trail the Czech type of Reformation left behind in the history of Czech lands. He is following Czech Reformation since the time of the Roman emperor, Karel IV (Charles IV) with his efforts for a different Church to the 20th Century, when the problem of Reformation manifested itself in a rather philosophical dispute – concerning the two-armed religious trend in the history of Czech citizens. T. G. Masaryk and J. Pekař participated in the dispute as well as their students and followers of two different ideas. It is the so-called dispute about the meaning of Czech history, which has not been resolved until today and there may be one of the answers to the question about the type of relationship of a Czech citizen to faith, the church (devotion) and the domineering religious feeling in general. The author concludes that in Europe as well as in the Czech Republic the Reformation was never a single stream.

Ključne besede: reformacija, reformatorji, husitstvo, češki bratje, češka zgodovina

Key words: Reformation, the reformers, the Hussite movement, Czech Brethren, Czech history

Úvod

U příležitosti kulatých výročí je možno zhodnotit uplynulá léta bádání, ale nelze nenastolit některé sporné otázky a nepřipomenout záležitosti, na něž se pohřichu

zapomíná ve školské praxi i v publicistice, jako např. existence několika typů evropské reformace, vnitřní diferenciacie českého typu reformace, úloha středověkých univerzit a role univerzitního prostředí při rozvoji reformace, vliv knihtisku na rozvoji reformace v 16. století, poměr reformace k humanismu, podoba reformačního úsilí v epoše renesance a v následujících epochách apod.

Národní reformace

Když se nyní v evropském prostoru píše nebo hovoří o reformaci, zpravidla se píše a hovoří nejprve o reformaci německé, spjaté se jménem MARTINA LUTHERA (1483–1546), jež stála u zrodu reformace v německých oblastech a u počátků reformačních hnutí na jiných evropských územích (ve Švýcarsku ULRICH ZWINGLI, 1484–1531, ve Francii JEAN CALVIN, 1509–1564). Jistě, od počátku německé (saské) reformace lze nyní počítat celých pět století, které mezitím uplynuly: třiatřicetiletý Martin Luther někdy na konci října (31. října) nebo na počátku listopadu 1517 přibitím svých 95 Tezí (*Disputatio pro declaratione virtutis indulgentiarum*) na vrata kostelů ve Wittenbergu a jejich odesláním v listu mohučskému arcibiskupovi Albrechtovi Braniborskému naplno rozžehl reformační hnutí, které svými důsledky sahá až do dnešní přítomnosti. Bývá považován za toho, kdo z větší části napomohl rozbít již tak oslabenou křesťanskou jednotu na sklonku středověku. Byl však jen jedním z řady těch, kteří bojovali proti ekonomii spásy, ve středověké společnosti tolik rozbujelé: původní spory, v jejichž centru stálo kupčení s odpustky, pojetí očistce, spory o autoritu a moc papeže nebo majetek církve, vyvolaly v důsledcích široké hnutí, řečeno výstižnou metaforou: šlo o „malý spis, který učinil velké změny“ (srov. Biela et al. 2016). Luther jistě nebyl reformátorem prvním a navazoval – ať již záměrně, nebo neintencionálně, ať souhlasně, nebo kriticky – na plejádu reformátorů, kteří mu předcházeli a podobné problémy nastolovali před ním. V dějinách se často zapomíná na to, že reformační hnutí – ve smyslu hnutí opravného – probíhalo ve středověku i na jiných místech středověké Evropy. Musí být v této souvislosti připomenut především anglický kazatel, teolog a myslitel JOHN WYCLIFFE (1320/1331–1384) nebo kazatel a profesor artistické fakulty pražské univerzity JAN HUS (1370–1415). Ostatně mezi Wycliffem a Husem existuje přímá myšlenková spojnice, neboť Hus v jistou chvíli intenzivně začal recipovat a do svých spisů z počátku 15. století přejímat Wycliffovy názory, často až nekriticky, a své názory (zpravidla utvořené pod přímým vlivem sugestivního Wycliffova učení) nehodlal změnit ani před kostnickým koncilem svolaným v roce 1415. Wycliffovy názory (včetně sporů mezi nominalisty a realisty, názorů na stav scholastické filozofie i mínění o duchovenstvu) však přešly rovněž do učení jiných českých představitelů reformního hnutí, např. STANISLAVA ZE ZNOJMA, JERONÝMA PRAŽSKÉHO nebo JAKOUBKA ZE STRÍBRA.

V *Dějínách Evropy*, které napsal tým historiků a které mají v evropských školách představit společné evropské dějiny našim žákům a studentům (o knize se pojednává jako o první „euromučebnici dějin Evropy“), se o reformaci píše v kapitole „náboženský a duchovní život“ v souvislosti s krizí papežství, s kacírstvím a mystikou na sklonku středověku; tyto jevy jsou uvedeny v učebnici před kapitolou o renesanci a humanismu a zámořských objevech, které pro tu dobu byly mj. rovněž

typické. Speciálně reformaci v německých oblastech, ve Švýcarsku, ve Francii a v Anglii se pak věnuje kapitola „náboženské revoluce“ a zčásti kapitola „protireformace a katolická reformace“. Ale ani zde není věnována dostatečná pozornost *vzájemným vztahům, které mezi reformacemi v jednotlivých zemích existovaly*, zejména není zdůrazněna linka vedoucí od anglického prostředí směrem do zemí českých, od Wycliffa k Husovi, Lutherovi a jiným reformátorům v prostoru evropského kontinentu; není zde podtržena ani *vnitřní rozrůzněnost reformačních proudů* uvnitř jednotlivých typů národních reformací.

Tzv. akademické dějiny české literatury (Mukařovský 1959), „marxistický pokus o syntézu“, jak praví jejich hlavní redaktor Jan Mukařovský, se s literárním odkazem doby husitské „vyrovnaly“ v prvním svazku (1959). Všímají si až na výjimky zejména podnětů mistrů a myslitelů etnicky-národnostně českých. Pozornost soustřeďují na ty, jimž šlo o sekularizaci církevního majetku, což v padesátých letech XX. století, kdy byly akademické dějiny psány, nesporně korespondovalo s komunistickým pojetím vlastnictví a plně souznělo s tendencí znárodnovat, která zde stála nejméně od r. 1945; méně pozornosti je věnováno jiným požadavkům zaznívajícím v husitské a předhusitské době. Akademické dějiny si všímají v převaze těch autorů, kteří se zajímali o lidové masy a o sociální vztahy v tehdejší společnosti, ostatní zpravidla pomíjejí. Podobně ani novější školské příručky nepokročily v interpretaci reformačního (literárního) umění, např. *Panorama české literatury* (srov. Galík et al. 1994, další vydání). Přehlížejí i jiné souvislosti. Již době meziválečné upozornil ve své syntéze Arne Novák (1936–1939: 53n.), že Hus nevycházel ve svých názorech jen z Johna Wycliffa a tzv. předchůdců Husových, ale inspiroval se názory mistrů, kteří byli spjatí s univerzitním prostředím a patřili do kurie nečeské (konkrétně Novák cituje Matouše z Krakova a Alberta Engelšalka). Novákovy názory podporuje rovněž současná historická věda (Horníčková et al. 2010). Uvedené názory Novákovy i současných historiků se zdají svědčit pro fakt, že *reformace byla v českém prostředí jevem značně diferencovaným*. Celá problematika je tak mnohem komplikovanější, nežli jak ji (ne)vystihují akademické dějiny, poplatné jistému modelu výkladu (literatury a umění) husitské epochy. Zejména někteří mistři, kteří pražské učení opustili již na sklonku 14. století, řešili problematiku reformy duchovního stavu zcela odlišně od pozdějšího Husa, v zásadě v návaznosti na celoevropské hnutí přimknutím k hlubší a individuálně vyjadřované zbožnosti.

V *Dějínách Evropy* se nepodtrhává ani význam univerzit pro vznik a šíření *reformního hnutí*. Přitom univerzita jako nový typ středověkého učiliště byla svým ustrojením přímo předurčena k rozvoji svobodného myšlení. Univerzity jistě nevznikly proto, aby se tam na svobodné univerzitní půdě měly hlásat ucelené názory, které ve skutečnosti přímo odporovaly středověkému pojetí Boha, člověka a světa a obecnému učení církve, ale jistě právě na univerzitní půdě mohly být vyslovovány odlišné názory v podobě podnětů k učeným disputacím. Šlo přece o svobodně utvořené korporace, na jejichž legitimizaci v soudobém světě se podílel církevní a/nebo světský panovník, případně obojí moc (případ Karlova pražského učení, které bulou ustavil papež Kliment VI., ale které má rovněž zakládací listinu krále Karla IV.). Jejich cílem bylo vychovat (kromě jiného) vzdělané úředníky pro administrativní systém státu i pro sféru církevní.

Reformace mají tedy v jednotlivých zemích svoji specifickou podobu a cíle, ačkoliv se vyznačují některými společnými znaky, které dovolují subsumovat je pod jednu kategorii. Typ české reformace se českými dějinami v obměněných podobách vine od středověku k dnešku: jako pomyslná červená nit od doby panování císaře římského a krále českého Karla I. (Karla IV., 1316–1378), patrně nejvýraznějšího českého i evropského panovníka, jak o tom nyní vypovídají sociální ankety popularnosti osobností typu „největší Čech“, „největší Němec“ apod.

Snahy o reformu církevních a společenských poměrů by bylo jistě možno najít ještě v době před Karlem IV., ale právě s jeho osobou a s jeho dobou je spjata působení tzv. předchůdců Husových v Praze. Do jeho kulturního a politického programu dobře zapadalo povýšení pražského biskupství na arcibiskupství (ještě jako kralevic) nebo založení vysokého učení, svého druhu prvního ve střední Evropě nebo alespoň prvního na sever od Alp. Mělo v jeho užší vlasti umožnit vzdělávat studenty v několika vědních oborech, jež by jinak museli vystudovat v zahraničí (zejména na univerzitách zaalpských, srov. Kop 1945). Univerzita, pro niž panovník zajišťoval mezinárodně známé mistry a již nadal právy, svobodami, majetky i knihami (rukopisy), se později (možná paradoxně) stala místem, odkud přicházela kritika života jednotlivých duchovních i celé církevní hierarchie a odkud zaznívaly originální myšlenky teologické i filozofické, nejednou v podstatném rozporu s dosavadní teorií a praxí; ke kritickému křídlu patřili HEINRICH TOTTING z OYTY (později působící na univerzitě ve Vídni), MATOUŠ Z KRAKOVA (později působící na univerzitě v Heidelbergu) nebo KONRÁD VON SOLTAU (působil po Praze rovněž v Heidelbergu). Zde se rodil kvas, který měl vést k proměnám církevním, politickým, hospodářským i kulturním, avšak na učence neblaze doléhaly spory uvnitř univerzity (zejména problematika kurií a jejich hlasů, která definitivně byla Dekretem Kutnohorským vyřešena ve prospěch kurie české, avšak univerzita tím v roce 1409 ztratila řadu cenných mistrů i studentů). Názory uvedených mistrů na řešení církevních problémů se značně lišily od pozdějších reformačních názorů, jak je artikulovali v 15. století Hus a učenci na něj navazující i opravné hnutí v 15. století v českých zemích (zvláště čtyři pražské artikuly, srov. Macek 1952).

V Evropě lze od 14. století zaznamenat jednak návrat k odkazu antické vzdělanosti (zejména v bohatých italských městských státech), ale lze jistě zaznamenat rovněž snahy o opravdovou individuální zbožnost (*devotio moderna*), přesto rozpor mezi učením hlásaným v evangelijních textech a skutečností, kterou běžní křesťané každodenně na vlastní kůži zažívali a viděli u církevního kléru, začal stále narůstat na významu: přepych, několikerá obročí, prodávání odpustků, sekularizované chování kněžích nebo břemena poplatků uvalovaná duchovenstvem na věřící ukazovala na nedůsledné uplatňování odkazu Písma sv. v životě duchovenstva. Císař Karel IV. byl v duchu svého kulturního a politického programu na jedné straně nesporně podporovatelem církevní organizace a duchovenstva, neboť církevní hodnostáři spolupracovali s panovníkem při správě země (širší i užší – říše i zemí Koruny české) a jednotlivých institucí státu (zejména výrazná byla role pražského arcibiskupa, ale i jiných vysokých hodnostářů), na straně druhé se začal obávat příslušné sekularizace kléru a nezdravého příkladu, který duchovenstvo zanechávalo ve věřících, a proto se rozhodl do Prahy povolát a podporovat reformátory. V odborné literatuře bývají charakterizováni jako tzv. *předchůdci Husovi* (srov.

Havránek, Hrabák, Daňhelka 1963–1964). S pozdější Husovou činností měli společné kazatelské působení a reformní snahy, spočívající v odhalování a veřejném káráni zlořádů v soudobé společnosti a zejména v církvi. Karel IV. (ve shodě s arcibiskupem Arnoštem z Pardubic) do Prahy pozval augustiniána KONRÁDA WALDHAUSERA, ze své královské kanceláře uvolnil pro dráhu kazatele JANA MILÍČE z KROMĚŘÍŽE, na něž po svých pařížských studiích navázal MATĚJ Z JANOVA; ke jmenovaným lze doplnit rovněž jméno TOMÁŠE ZE ŠTÍTNÉHO, kreativního tvůrce české filozofické terminologie a autora několika traktátů (Štítný 1956). Waldhauzerovi šlo o reformu „shora“, kázání pronášel v němčině nebo v latině a obracel se k církevním kruhům a k vyšším vrstvám: káral přepych měšťanů i ziskuchtivost, rozmařilost a nemravný život duchovenstva. Matěj z Janova ve svém kontrastivním spise *Regulae Veteris et Novi testamenti* porovnával křesťanství novozákonní se soudobou praxí a upozorňoval na poklesky církevního kléru. Milíč, opírající se o výroky autority nejvyšší („slovo boží“), se stal příkladem svou praktickou činností, Štítný se zase věnoval otázkám filozofickým, zejména v českém jazyce. Šlo jim o reformu „shora“, neřešili jen otázky úzce teologické, ale směřovali k praxi, nicméně společenský řád zpravidla považovali za Bohem daný a neměnný.

Uvedení KAZATELÉ BYLI SPJATI PŘEDEVŠÍM S BETLÉMSKOU KAPLÍ, zatímco jiným místem reformního hnutí – jak již bylo uvedeno – se stala UNIVERZITA, ale tamější reformační proud nebyl jednotný (patřili sem odchovanec pařížské a oxfordské univerzity Vojtěch Raňků z Ježova, Jan z Mýta, Štěpán z Kolína, méně často bývají jmenováni mistři z ostatních kurií, např. již uvádění Konrád von Soltau nebo Matouš z Krakova).

Jeden z proudů české reformace a Jan Hus

Jeden proud svým učením představoval JAN HUS, který byl v zásadě odchovancem výše uvedených českých mistrů. Hus působil na univerzitě (od roku 1393) i v Betlémské kapli (od roku 1402): jeho tvůrčí činnost se během 15. století výrazně proměňuje: z hlediska probíraných témat, východisek, cílů i z hlediska formálního, jazykového a uměleckého. Jednak začíná – podobně jako Štítný – psát a kázání pronášet i v českém jazyce, jednak se obrací se ke všem vrstvám středověké společnosti a zabývá se problémy jak teologickými, tak i praktickými (zájem o pravopisnou reformu, o podobu českého jazyka, o povznesení lidového duchovního zpěvu apod.). Hus v mnoha ohledech převzal dvojsečné učení anglického reformátora Johna Wycliffa, aniž by provedl jeho pečlivou kritiku (kupř. myšlenka svržení smrtelně hřešícího panovníka, odnímání světských statků setrvalé nebo zatvrzele hřešícím duchovním, zda zákon Ježíše Krista sám o sobě postačuje ke správě bojující církve apod.).¹ V některých otázkách se anglický myslitel a spolu s ním Hus mýlil, nicméně Hus názory svého učení neodvolal ani před koncilem uspořádaným v Kostnici, který ho nakonec odsoudil k upálení na hranici na břehu

¹ O seznámení se univerzitního prostředí se spisy Wycliffovými a jejich recepci srov. Šmahel 2013.

řeky Rýna.² Husův proces z hlediska právního (právo kanonické a světské) byl kvalitně analyzován (Čornej 2015). Přitom Hus, jak ukazují některé závěry II. vatikánského koncilu a bádání filozofů a teologů z konce 20. století, dobovými názory předběhl svoji dobu (obdobné problematice, včetně možné Husovy sanktifikace, věnovali pozornost zejména polští filozofové, např. Czesław Głombik). Především naši pozornost jítří jeho *pojetí pravdy* (pravda Písma sv., pravda poznávaná smysly a pravda získaná neomylným rozumem, příp. pravda zjevená, srov. Molnár 1985).

To, co se dělo v českých zemích a v jejich okolí po smrti Husově, lze stěžejně přičítat na vrub Husovi samotnému: nicméně řešení církevních problémů hrubou silou a krvavou cestou vedlo jiné myslitele k domýšlení Husových myšlenek – je to případ zejména učení Petra Chelčického. Bylo nesporně ke škodě výsledku české reformace, že Hus své názory nešířil promyšleněji a nevyjadřoval se méně radikálně, že se soustředil příliš na otázky světské moci a nezabýval se otázkami, jak nově, intenzivněji a kvalitněji christianizovat města, ale i venkov a venkovský klér cestou vnitřní zbožnosti, nepochybně se jeho případ a jeho osoba v kontextu kostnického staly do jisté míry prubířským kamenem v déletrvajících sporech mezi papežstvím a císařstvím.³ Jeho jméno dalo název učení i celému širokému reformnímu hnutí, jeho odkaz získával od upálení v roce 1415 nejrůznějších podob a „dalších“ životů (srov. Poc 1945). Jistě nevedl k „nové christianizaci“ zemí Koruny české, ke zničení církevního života nebo k založení svěbytné církevní organizace – naopak husitské války *de facto* popřely jeden ze základních článků dekalogu „nezabiješ“ a z reformace vytvořily nekontrolované řečiště různých skupin a frakcí.

Husův příběh se stal součástí vyprávění očitého svědka (bakalář Petr z Mladoňovic zanechal cenná svědectví ve své *Relaci o mistru Janu Husovi*, srov. *Ze zpráv* 1981), později se objevuje zpracován na stránkách historických knih doma i za hranicemi (např. papež Pius II., resp. Eneas Silvio Piccolomini v *Historii české*, srov. Pius II. 1998). Husova smrt inspirovala rovněž autory manifestů, konečně Hus sám v *Odvolání k soudci nejspravedlivějšímu* (k Ježíši Kristu – instance, kterou do Husa kanonické právo neznalo), přibitím na vrata mostecké brány v roce 1412, podal jednu z typických ukázek manifestačního žánru. Mnohem méně často se Husova postava objevuje v umění výtvarném (zřejmě v husitském i pohusitském období existoval odpor k obrazům světců); souviselo to s celkovým obrazoboreckým rázem doby v etapě husitských válek. Zatímco „literární“ umění husitské epochy dobře shrnují v ukázkách dva svazky tzv. akademického výboru (srov. Havránek, Hrabák, Daňhelka 1963–1964) – má charakter spíše publicistiky, umění české reformace pak přehledný svazek jeden (srov. Horníčková et al. 2010).

Je složité hledat odpověď na otázku, zda na Husovo učení navazují přímo někteří reformátoři v domácím prostředí, jež ho následují a jeho učení rozvíjejí, zda je tomu tak i za hranicemi českých zemí? Uvádí se jako příklad Martin Luther, ale ten zpočátku Husovo učení neznal, později se s ním seznámil, některé spisy přeložil

² Na pomezí fakticity a fikce vypráví o Husově pobytu v Kostnici historik František Šmahel v knížce vydané nejprve v roce 1969 (*Hranice pravdy*), v novém vydání rovněž s Husovými listy, srov. Šmahel 2015.

³ O nedostatečné znalosti Písma sv. ve středověku a vůbec vědění v oblasti křesťanství u běžných obyvatel, ale i u církevního kléru (nejen v západní Evropě) srov. Gurevič 1996.

do němčiny, ale s mnohými Husovými názory nesouhlasil. Husovy přednášky poslouchal v Betlémské kapli snad PĚTR Z CHELČIC, kolem něhož se v posledních letech jeho života utvořila skupina tzv. chelčických, pozdější zárodek českých bratří – jednoty bratrské. Jde o myslitele samorostlého, jehož tvorba prošla vnitřním vývojem – od zamyšlení nad otázkami, kdo je „trojí lid“, přes „boj duchovní“ až po svého druhu syntézu, kterou představuje jeho spis *Siet' viery pravé*. Chelčický nejenže odmítá revoluční, krvavý boj a změny vyvolané válkami, na místo toho požaduje cestu evolučních proměn („boje duchovního“), ale rozrušuje rovněž lineární způsob uvažování (scholastiku) ve prospěch novodobého typu myšlení, které dokáže otevírat několik problémů v rámci jednoho pojednání a propojovat otázky, které spolu souvisí třeba jen volně (o jeho rozrušování scholastiky srov. Petru 1996). Měl nepopíratelný vliv na ruského spisovatele L. N. Tolstého, zejména devízou „neprotivit se zlu násilím“.

Od 15. století se začal diametrálně proměňovat obraz žánrů zastoupených v literatuře vznikající v zemích Koruny české. Zatímco pro 14. století platí, že byl plně dobudován systém žánrů lyrických, epických i dramatických a existovala bohatá literatura rétorická i receptivní, v 15. století se žánrový systém redukuje a vlastně deformuje – právě vlivem reformačního hnutí. Rozvíjejí se žánry mluvní, které vytlačují a nahrazují starší žánry 14. století. Zcela nicméně mizí některé specifické žánrové formy, např. milostná píseň v lyrice, výpravné epické skladby nebo světské dramatické útvary.

Velikou úlohu, která se v souvislosti s reformačním hnutím v Evropě příliš nezvýrazňuje, sehrál vynález knihtisku a knihtisk jako nový prostředek šíření názorů a vědomostí o člověku a světě, který ho obklopoval. Umožňoval nejenom šířit ve velkých nákladech nové informace (proto se hovoří o *veliké informační explozi*, nejméně již druhé po vzniku písma), ale umožňoval stále širšímu publiku se účastnit na recepci a zčásti také na tvůrčí činnosti. Dochází tak nejen k demokratizaci, ale rovněž k laicizaci literárního umění: není již jen výsadou církevního kléru nebo sekularizovaných jedinců, kteří prošli školou, otevírá se stále širším vrstvám. S tím souvisí pochopitelně i rozvoj škol a jejich nové typy (městské školy, gymnázium, srov. Štverák 1988).

V 15. století se objevuje několik husitských skupin a frakcí, obecně se někdy píše o „království dvojího lidu“ (srov. *Království* 1989), spíše však až ve století 16. Nejvýraznější pokračovatelkou reformního hnutí se ukázala být jednota bratrská, jejíž počátky lze hledat v činnosti a odkazu Petra Chelčického a u radikálně smýšlejících posluchačů biskupa Jana Rokycany. Ani jednota bratrská se však během 16. století nejevila jako celistvý tok reformistů. Především se v ní vydělily dva proudy, jež se lišily názory na humanistický požadavek vzdělanosti: zatímco jedna skupina tvrdila, že vzdělávat mládež a členy není nutné (méně početná, tzv. menší stránka), druhá usilovala program reformní propojit s humanistickými požadavky a se vzdělaností. Do ní se postupně zařadili bratr Lukáš Pražský, Vavřinec Krasonický nebo Jan Blahoslav, biskup jednoty bratrské. Požadavkem vyššího vzdělání pro bratry i bratrskou mládež se tak čeští bratři připojují k proudu povýtce humanistickému (srov. Kopecký 1988: 89n., srov. Molnár 1956).

K odkazu české reformace v dalších staletích

I když Jednota bratrská během 16. století překonala dobu tzv. sporů o vzdělanost a vydala se humanistickou cestou návratu k pramenům – k prvotnímu učení Kristovu a k původním biblickým textům, které byly přeloženy do českého jazyka (zvláště biskup jednoty bratrské Jan Blahoslav a tzv. náměšťská skupina) – a rozvíjí se a mohutní, na počátku 17. století ji čeká těžká rána v podobě protireformačních snah Habsburků, které vyvrcholily vydáním Obnoveného zřízení (nejprve pro české země v roce 1627 a pro Moravu o rok později), ukončujícího v zásadě činnost protestantských církví a vyhánějící nekatolíky a nekatolickou šlechtu za hranice do emigrace. Na reformační hnutí svým způsobem navazuje rovněž programátor míru, vzdělanosti a nápravy „veškerenstva světa“ Jan Amos Komenský, biskup jednoty bratrské, vyplňující svým životem, tvořivou prací a reformní činností směřující k „pansofii“ značnou část 17. století. Reformační linii v té době vidíme probíhat za hranicemi českých zemí, neboť Habsburkům se zatím doma podařilo prosadit silnou rekatolizaci (protireformaci). Dala vyniknout baroknímu slohu a některým umělecky tvořivým jedincům, zejména z řad jezuitského řádu (B. Balbín, F. Bridel, F. Kadlinský aj.), který vedle dominikánů, františkánů nebo piaristů ovládal také české školství a vědu. Domácí reformační linie byla pochopitelně málo výrazná, nicméně přetrvávala (zejména v nižších společenských vrstvách, spočívala např. v přechovávání protestantských biblí nebo ve ctění reformačních osobností a jejich kultu), i když během 17. a 18. století stále zeslabovala. Všude tam, kde domácí reformační linie byla ještě živá, se pak rychleji nežli jinde rozbíhá v době tereziánských a josefínských reforem na konci 18. století proces emancipace celého spektra české společnosti – proces tzv. národního obrození (zejména ve východních Čechách, srov. *Východočeské* 1997).

Reformační hnutí pak našlo jistý ohlas v době národního obrození. Studium jazyka a literatury poukazovalo na dobu 16. století a na snahy tehdejších jazykovědců o kodifikaci jazyka při překladech biblických textů. Doba veleslavínská byla dokonce považována za „zlatou“ dobu českého jazyka a písemnictví v něm zapsaného. „Myšlenkovým trvalým odkazem z obrozenské doby předbřeznové zůstávají dvě mohutné tendence. Jednak prohloubená idea národnostní, /.../, jednak kult prostého lidu, jenž vede k pozorování zpola národopisnému, zpola realistickému a tím oplodní krásné písemnictví.“ (J. V. Novák, A. Novák 1936–1939: 471) Evangelictví se projevuje v první polovině 19. století v tvorbě určité skupiny spisovatelů a vědců (P. J. Šafařík, J. Kollár, F. Palacký), k náboženským otázkám se vracejí rovněž spisovatelé druhé poloviny 19. století (zvláště jde o spisovatele tzv. vesnické realisty, kteří se zabývají dobovým stavem některých areálů s přihlédnutím k historickému kontextu, např. prozaička Teréza Nováková, kterou poutají otázky protireformační a emigrační v národních dějinách, duchovní život blouznivců nebo emigrantů spjatých s východními Čechami).

Někteří badatelé spatřovali vyvrcholení obrozenských snah až ve vzniku samostatného československého státu. Proto také T. G. MASARYK ve svých textech vytvořil v zásadě koncepci *dvojramenného proudu českých dějin*: sám byl zastáncem linie, u jejichž počátků stál s idejemi pravdy a víry Jan Hus a příslušníci jednoty bratrské (z nich si považoval zejména J. A. Komenského a jeho snah pansofických

a irénických), na něž měli navázat obrozenci a doba nová. Proti takovému pojetí se postavil historik JOSEF PEKAŘ, zdůrazňující katolictví v podloží a ve filozofii českých dějin (linie vinoucí se od cyrilometodějské mise, snažící se o schválení slovanské liturgie Římem, přes dobu Karla IV. a dobu rekatolizace v barokních stoletích, z nichž se podle Pekaře zcela přirozeně mohlo rozvíjet hnutí obrozenec-ké, jemuž šlo o emancipaci celého spektra české společnosti, srov. Pekař 1990). Dvojramenný proud je podnes neurastenickým bodem sporů o identitu českého národa a sporem o filozofii českých dějin (srov. diskusi o „smyslu českých dějin“ v antologiích textů – Havelka, ed., 1995–2006). Některé z církví ustavených v dávné historii přetrvaly a působí podnes, např. jednota bratrská (<http://www.jbcr.cz/>), Církev československá /husitská/ apod.

Česká reformace a její různé podoby v několika stoletích tvoří komplementární součást českých národních dějin. Představují nejednou neurastenické body, určující další vývoj společnosti, kultury, politiky, vzdělanosti i jiných oblastí života obyvatel českých zemí. Právě proto je nutné se projevům reformace věnovat a zabývat se jimi ve vědě, v publicistice, veřejném životě i ve školské praxi, neboť reformace v širším pojetí není výlučně věcí minulostní, ale tvoří jednu z antropologických konstant člověka žijícího v prostoru střední Evropy, je jedním z úběžníků jeho duchovního života.

LITERATURA

- Andriána BIELA, Maroš NICÁK, Lubomír BATKA, 2016: *95 výpovědí Dr. Martina Luthe-
ra: malý spis – velké zmeny*. Vydanie druhé, opravené a prepracované. Praha: Lutherova
společnosť.
- Petr ČORNEJ, 2015: Husův proces. *Bulletin advokacie* 6, 8–9.
- Frédéric DELOUCHE et al., 2001: *Dějiny Evropy*. 2., dopl. a rozš. vyd. Praha: Argo. (Ev-
ropské učebnice).
- Josef GALÍK et al., 1994: *Panorama české literatury (literární dějiny od počátků do sou-
časnosti)*. 1. vyd. Olomouc: Rubico.
- Aron Jakovlevič GUREVIČ, 1996: *Nebe, peklo, svět: cesty k lidové kultuře středověku*.
Překlad Jaroslav Kolár. 1. vyd. Jinočany: H & H.
- Miloš HAVELKA (ed.), 1995–2006: *Spor o smysl českých dějin*. 1. vyd. Praha: Torst, 2 sv.
- Bohuslav HAVRÁNEK, Josef HRABÁK, Jiří DAŇHELKA (ed.), 1963–1964: *Výbor z
české literatury doby husitské*. Vyd. 1. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd.
- Kateřina HORNÍČKOVÁ, Michal ŠRONĚK, Milena BARTLOVÁ (ed.), 2010: *Umění české
reformace: 1380–1620*. 1. vyd. Praha: Academia.
- Jan HUS, 1949: *Sto listů M. Jana Husi*. 1. vyd. Ed. Bohumil Ryba. Praha: Jan Laichter.
(Sloupové pamětní, 8).
- Husitské manifesty*. Ed. Amedeo Molnár. 2. vyd. Praha: Odeon, 1986. (Světová četba, 495).
- František KOP, 1945: *Založení univerzity Karlovy: K jejímu znovuotevření v revolučním jaru
L. P. 1945*. Praha: Nakladatelství Atlas.
- Milan KOPECKÝ, 1988: *Český humanismus*. 1. vyd. Praha: Melantrich.

Království dvojího lidu: české dějiny let 1436–1526 v soudobé korespondenci. Ed. Petr Čornej. Překlad Martin Svatoš a Alena Šimečková. 1. vyd. Praha: Odeon, 1989. (Živá díla minulosti, 107).

Vladimír KYAS, 1997: *Česká bible v dějinách národního písemnictví.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad. (Studium, 96).

Josef MACEK, 1952: *Husitské revoluční hnutí.* Praha: Rovnost. (Za svobodu lidu, 6).

Amedeo MOLNÁR, 1956: *Českoobratrská výchova před Komenským.* 1. vyd. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.

—, 1985: *Na rozhraní věků: cesty reformace: Jan Hus, Bedřich ze Strážnice, Ivan Stojkovič, Martin Luther, Huldrych Zwingli, Jan Calvin.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad.

Jan Václav NOVÁK, Arne NOVÁK, 1936–1939: *Přehledné dějiny literatury české od nejstarších dob až po naše dny.* 4., přeprac. a rozšíř. vyd. Olomouc: R. Promberger.

Josef PEKAŘ, 1990: *O smyslu českých dějin.* Praha: Rozmluvy.

Eduard PETRŮ, 1996. *Vzdálené hlasy: studie o starší české literatuře.* Olomouc: Votobia.

Eduard PETRŮ, Ivo HLOBIL, 1992: *Humanismus a raná renesance na Moravě.* 1. vyd. Praha: Academia.

PIUS II. et al., 1998: *Historia Bohemica = Historie česká.* 1. vyd. Praha: KLP-Koniasch Latin Press, 1998. (Clavis monumentorum litterarum (Regnum Bohemiae), 4, Fontes rerum Regni Bohemiae, 1).

Jiří z PODĚBRAD, 1964: *Všeobecná mírová organizace podle návrhu českého krále Jiřího z let 1462–1464.* Studie Václav Vaněček a Jiří Kejí. Překlad Jaromír Kincl. 1. vyd. Praha: ČSAV.

Jaroslav V. POLC, 2015: *Jan Hus v představách šesti staletí a ve skutečnosti.* 1. vyd. Vranov nad Dyjí: A. M. I. M. S.

Jaroslav PURŠ et al. (ed.), 1980–1982: *Přehled dějin Československa.* Vyd. 1. Praha. (Academia, 4).

Pierre RICHE, Jacques VERGER, 2011: *Učitelé a žáci ve středověku.* 1. vyd. Praha: Vyšehrad (Kulturní historie).

Jiří SPĚVÁČEK, 1979: *Karel IV.: Život a dílo (1316–1378).* 1. vyd. Praha: Svoboda.

František ŠMAHEL, 2015: *Hranice pravdy.* V souboru 1. vyd. Praha: Argo.

—, 2013: *Jan Hus: život a dílo.* 1. vyd. Praha: Argo. (Ecce homo, 19).

—, 1966: *Jeroným Pražský (studie s výběrem z Jeronýmovy literární pozůstalosti a ze svědeckví současníků).* 1. vyd. Praha: Svobodné slovo.

Tomáš ŠTÍTNÝ ZE ŠTÍTNÉHO, 1956: *Knížky o hře šachové a jiné.* Ed. František Šimek. Praha: Státní nakladatelství krásné literatury, hudby a umění. (Živá díla minulosti, 12).

Vladimír ŠTVERÁK, 1988: *Stručné dějiny pedagogiky: příručka pro studenty vys. škol připravujících učitele.* 2. vyd. Praha: SPN. (Učebnice pro vys. školy).

Východočeské Athény a Josef Liboslav Ziegler: sborník příspěvků ze sympozia, Rychnov nad Kněžnou, květen 1997. Vyd. 1. Boskovice: Albert, 1997.

Ze zpráv a kronik doby husitské. Ed. Ivan Hlaváček. 1. vyd. Praha: Svoboda, 1981.

ČEŠKI REFORMACIJI NA ROB

Glavni tok češke reformacije izvira iz časa vladavine cesarja Karla IV. v 14. stoletju. Rimski cesar in češki kralj se je dobro zavedal potrebe po reformi cerkvene organizacije, zato je v Prago poklical nekaj reformatorjev, ki so v literaturi označeni kot t. i. Husovi predhodniki. Cesar Karel IV. je bil po eni strani zagovornik duhovščine – cerkveni dostojanstveniki so namreč sodelovali z vladarjem pri upravljanju države in institucij (zelo pomembna je bila vloga praškega nadškofa in tudi drugih dostojanstvenikov) –, po drugi strani pa se je bal sekularizacije duhovščine, zaradi česar je protestante poklical v Prago. Do začetka delovanja Jana Husa, najpomembnejšega domačega reformatorja, pridigarja in mojstra Karlove univerze, so v Pragi delovali: Konrad Waldhauser, Matěj iz Genove, Jan Milíč iz Kroměříža in Tomáš Štítný iz Štítnéga, avtor češke filozofske terminologije. Waldhauser je hotel narediti reformo »od zgoraj«, pridigal je v nemščini ali latinščini in se obračal na cerkvene kroge in višje razrede. Matěj iz Genove je v svojih provokativnih spisih *Regulae Veteris et Novi testamenti* primerjal krščanstvo iz Novega zakona s tedanjo prakso in opozarjal na prekrške cerkvene duhovščine. Milíč je postal vzor zaradi svoje dejavnosti, medtem ko se je Štítný ukvarjal s filozofskimi vprašanji, zlasti v češkem jeziku. Bili so za reforme »od zgoraj«, družbeni red so po pravilih imeli za nespremenljiv in dan od Boga. Omenjeni pridigarji so bili večinoma povezani z Betlemsko kapelo, drugi prostor reformnega gibanja pa je postala univerza in tamkajšnje reformacijsko gibanje ni bilo enotno. Enega od tokov je predstavljalo učenje Jana Husa. Slednji je (tako kot Štítný) svoje pridige pisal v češčini in v tem jeziku tudi pridigal; obračal se je na vse družbene sloje. V mnogih pogledih je Hus nekritično sprejel nauk angleškega reformatorja Johna Wickleffa. V nekaterih vprašanih se je motil, kljub temu pa je brezkompromisno zagovarjal svoje učenje tudi pred Konstanškim koncilom, kjer so ga obsodili na smrt. Kot so odkrili nekateri sklepi iz II. Vatikanskega sveta in tudi raziskave s konca 20. stoletja, je Hus prehitel svoj čas. Po njem so poimenovali njegov nauk in celotno reformno gibanje. Na Husa so se navezali domači reformatorji, nekateri so mu sledili tudi onkraj meja češkega ozemlja (M. Luter). Njegova predavanja je prav gotovo poslušal tudi Peter iz Chelčic, okrog katerega se je v zadnjih letih njegovega življenja izoblikovala skupina t. i. chelčicarjev, ki so bili zarodek skupnosti kasnejših čeških bratov – bratovske edinosti (*Unitas fratrum*). Skupnost čeških bratov se je razvijala zlasti v 16. stoletju. Premagala je obdobje sporov glede vzgoje, šla je po humanistični poti k prvotnim virom – k prvotnemu Kristusovemu učenju in originalnim bibličnim besedilom, ki so bila prevedena v češki jezik (tako je ravnal zlasti škof bratovske enote Jan Blahoslav in t. i. skupina Náměšť). Na reformistično gibanje se na nek način navezuje tudi propagator miru, vzgoje in vizionar »svetovne celote«, Jan Amos Komenský, ki je s svojim delom, z življenjem in reformističnimi aktivnostmi zapolnil velik del 17. stoletja. Reformacija je v tem obdobju delovala zunaj meja čeških dežel – Habsburžani so v češko deželo uvedli močno rekatolizacijo (protireformacijo). Ta je pospešila baročni slog in spodbudila nekatere umetniško ustvarjalne posameznike, zlasti jezuite (B. Balbín, F. Bridel, F. Kadlinský ...). Domača reformacijska linija je bila malo opazna, a je vztrajala (zlasti pri nižjih družbenih slojih, izražala se je v lastni protestantskih spisov ali v čaščenju posameznih reformatorjev). Reformacijsko gibanje je nato našlo svoj izraz v času narodnega preporoda. T. G. Masaryk je v svojih knjigah načeloma poudarjal koncept dveh tokov češke zgodovine: sam je bil zagovornik linije, na začetku katere je z idejami resnice in vere bil Jan Hus, ki naj bi mu sledili preporoditelji in nova doba. Temu se je zoperstavil zgodovinar Josef Pekař, ki je poudarjal katoliško osnovo v filozofiji češke zgodovine in razvojni lok vse od misije Cirila in Metoda, ki sta v Rimu poskušala doseči odobritev slovanske liturgije, preko obdobja Karla IV. in obdobja rekatolizacije v času baroka, iz katerega se je po Pekařu lahko povsem naravno razvilo narodno preroditeljsko gibanje, ki se je borilo za emancipacijo celotne češke družbe. Obstoj dveh tokov v češki zgodovini še danes pomeni nerazsteno točko spora glede identitete češkega naroda in spora o filozofiji češke zgodovine.